

TWEMMIN POPOLARI FUQ IL-GROTTA TA' SAN PAWL U L-GEBLA TAGHHA

GEORGE ŻAMMIT MAEMPEL

TRADIZZJONIJIET PAWLINI

Bhal kull pajiż ieħor Malta għandha it-tradizzjoniċċiżiet tagħiha u fost dawn insibu dawk fuq il-Grotta ta' San Pawl u l-gebla tagħiha. Il-bidu tagħihom kien in-nawfragju ta' San Pawl li nsibuh imniżżeż fl-Attit u l-Appostli. San Luuqja ġihidilna li ġifien tal-qamri b'276 ruñ fuqu telaq minn Cesarea u li fi trieqtu lejn Ruma nlaqqat mill-maltemp li ġarru u farrku fuq il-kosta ta' Malta. Kif kien bassar San Pawl, hadd ma tilef ħajtu għixx kollha għamru u lañqu x-xatt. Il-Maltin laqqi luuhom u daru bihom ħafna u saħansira kebbkulhom ħuġġiegħa biex jinxfu u jishnu. San Pawl midd idejji u beda jgħorr il-ħatab. Gara li ġo dal-ħatab kien hemm moħbija lifa' li malli ħasset is-sħana tan-nar, ħarget minn ġol-ħatab, qabdet ma idu u gidmitu. Iżda San Pawl ferfer il-lifa' ġonnar u ma gratalu ebda ħsara.

Sa hawn il-fatti kif insibuhom fil-Attit ta' l-Appostli. Minn hawn il-quddiem tibda t-tradizzjoni, li hi maħkuma mir-religjożita, fantasija u nuqqas ta' tagħrif ta' ħwejjieq xjentifiku.

IS-SAHTA TAS-SRIEP

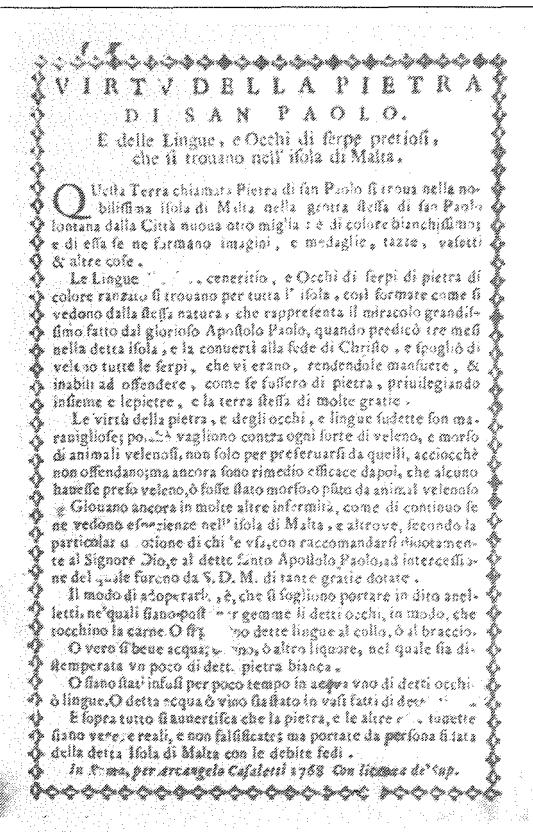
Jgħidu li, mħabba l-gidma tal-lifa', San Pawl seħet il-lifghat kollha ta' Malta u għaldaqstant, dawn tilfu għal dejjem, mhux biss il-velenu tagħihom, iżda wkoll għajnejhom. L-antiki kien jaħisbu li dawn l-ghajnejn kien dawk il-fosos sofor jew suwed b'ħabba sewda jew safra fnofshom, li wieħed isib ngastati fil-blat tagħiha. Minnhom hemm minn kull daqs. Mħabba x-xebħi li għandhom ma l-ghajnejn, kien magħrufa mit-Taljani bħala "occhi di serpe" u mill-Ingliz "serpents' eyes". Il-lum nafu li dawn ma humiex ħiġi snien tas-saqaf tal-ħalq ta' certi hut tar-razza tar-sargu, hut li għexu miljuni ta' snin ilu. Hawnhekk naraw kemm it-twemin popolari jista' jkun mbigħied mix-xjenza u l-verita. Ta' min jinnot li l-habba ta' għajnejn is-sriep velenuži ma tkunx tonda iżda tawwalija bħal tal-qattus waqt li ta' dawn il-fossili tkun dejjem tonda.

IL-BARKA TA' MALTA U TAL-MALTIN

Barra minn dis-“saħħa” jgħidu li San Pawl tefā’ ukoll l-“barka” fuq Malta u fuq il-Maltin, għaxx ħassu ferm obbligat lejn din l-art li salvatu

mill-ġħarqa u lejn niesha talli daru bih. Abela,¹ Ciantar,² u kittieba oħra jgħidulna li mħabba f'dil-barka, l-blatt ta' Malta beda jrabbi fihi ward u ħwejjeg oħra. Il-lum nafu li dawk li huma jsejħu u juru bħala ward, ma huwa ward xejn izda rizzi bħal dawk imsejha Scutella, Cly-peaster, u Schizaster li għandhom fuq il-qoxra tagħihom certi singi (is-sistema ambulakrali) għamlia ta' warda.³ Hafna min dil-kwalita ta' rizzi ma għadhomx jgħixu fl-ibħra tagħiha l-lum iżda nsibuhom fl-ibħra sħan ta' l-Indo Pacifik.⁴ Dawn ir-rizzi ma feġġewx fil-blatt tagħiha mħabba San Pawl li gie Malta fis-sena 60 Wara Kristu, izda kienu go fihi miljuni ta' snin qabel.

Haga oħra li l-Maltin kienu jaħisbu li titrabba fil-blatt mħabba San Pawl kienu dawk l-hekk

Karta volanti (Ruma, 1768) li titkellem fuq il-ġebla tal-Grotta ta' San Pawl. Mogħtija minn Mons. Gio Paolo Briffa Brincati.

msejħha llsna ta' San Pawl magħrufa ma l-Ewropa kollha bħala Glossopetra (li tħisser ġebla-ilsien mħabba x-xebħi kbir li għandhom ma ilsien in-nies). Il-lum nafu li dawn huma snien fossili ta' klieb il-baħar li għexu miljuni ta' snin ilu. Missirijietna kellhom habta jxebbi l-fdallijiet li jsibu ngastati fil-blatt ma' partijiet tal-ġisem ta' San Pawl. Għaldaqstant, kieni jilmu fil-blatt tagħna lill-sider San Pawl (fdalijiet tal-qoxra tar-rizzi msejħha Cidaris), il-bastun ta' San Pawl (xewk twil ħafna tar-rizzi tar-razza li ġa semmejna), il-pedali tiegħi (rizzi Schiżaster) u xbiha ta' ihsien (snien tal-kieb il-baħar, speċjalment tal-Carcharodon) biex ifakkarna fil-miraklu tal-lifa' u fil-pridkar li huwa għamel biex qaleb lil-missierijietna għal-fidi ta' Kristu. Xi uħud, bħaltabib Malti Gian Francesco Buonamico (1639-80) u l-Konti Giovanni Antoinio Ciantar (1696-1778), kieni jaħsbu li dawn jitrabbew min-natura fil-blatt, u l-aktar f'dak ta' Malta. Mhux talli kieni jaħsbu li l-llsna jitrabbew u jikbru fil-blatt tagħna, iżda kieni wkoll jemmnu li minn għembhom kieni ifaqqsu u jrawmu iż-żgħar tagħihom. Dawn is-snien zagħfar li naraw fil-baži tas-sinna ftit il-fuq mil-għeruq ma kienux ulied, iżda ħotob naturali. Il-lum dawn l-idejat ta' l-antiki jdaħħkuna u nodduhom bħala folklore, iżda ma għandniex niġġudikaw lil ta' qabilna bit-tagħlim li għandna l-ġandna l-lum.

Nsibu li kien hemm twemin qawwi, sew f'Malta kemm ukoll barra minn Malta, li l-blatt tagħna kien ferm tajeb kontra l-veleni u li dak tal-Grotta fejn San Pawl għex tul it-tlett xhur li hu dam hawnhekk, kellu poteri u qawwa ferm u ferm akbar⁵. Twemmin popolari ieħor, li nsibuh limitat għal Malta biss, kien li l-GeVla tal-Grotta

It-Timbru tal-Kolleġjata tal-Grotta, disinjat minn M. Tanti Burlo fuq is-sigill oriġinali tal-Grotta.

ta' San Pawl fir-Rabat ta' Malta kellha qawwa mogħtija lilha minn San Pawl missierna biex titkattar u tarġa titrabba. Għaldaqstant, missirijietna kienu jemmu li taqt' kemm taqt' mil-blatt tal-Grotta, dan ma jispicċċa qatt. Din l-qawwa tal-ġebla nsibuha mfakkra fuq irħama mqeqħida f'tarf it-taraġ tal-Grotta b'ordni mill-Granmastru Pinto. Awturi antiki bħall Haxiak u r-Rettur tal-Grotta Gatt Said jgħidulna li ħafna kienu n-nies li jiġi bil-ħbulu biex ikej lu jekk kienx hemm xi tibdin fil-qisien tal-grotta u dawn dejjem sabu li baqqħet l-is-tess. U dan minkejja li bosta bicciet minnha kienu saħansitra jiġi msiefra lejn il-Vant, bħal ma jixhed il-vjaġġatur Ingliz P. Brydone. Dan jgħidilna wkoll li meta fl-1770 hu kien żar il-Grotta ma sħabu kienu mleww bwietħom bil-ġebla tal-Grotta.

IL-ĠEBLA PREZZJUŻA TAL-GROTTA

Biez naraw kemm kienet prezżjuża din il-ġebla, nisimgħu ftit x'qalu certi kittieba u nies oħra fuqha: Fil-ktieb tat-tabib Pietro Matthioli li ġie stampat fl-1554 insibu li dil-ġebla kellha fama li teħiisek mil-veleni. Iżda Matthioli wissa lit-tobba qarrejjja tiegħi li dan mhux minnu għlax hu stess kien ra tnejn min-nies imutu b'gidma ta' lifa' allavalja għiebulhom l-aqwa specjalisti minn Bologna u l-ġebla siġillata ta' Malta (ġebla tal-Grotta). Ta min jinnota hawn li Matthioli huwa l-ewwel awtur li jagħtina tħejel li l-ġebla tal-Grottata' Malta kienet tkun ittimbra ta u ssigillata⁶.

Fl-1575 insibu lil-Monsinjur Dusina jikteb li il-ġebla tal-Grotta kienet tajba għal kull xorta ta velenu - "adversum omnia venena prodesse"⁷. Ftit snin wara (1610), il-vjaġġatur Tedesk Michael Heberer, li kien għaddha Malta fil-1588 meta kien fi trieqtu lejn l-Egħiġi, jirrakkontalna li darba waħda waqt ricevimenti għoli lemañ lil wieħed qaddej ifitet bicca ġebla ġol-bottijiet tax-xorb tal-mistednin biex jekk hemm xi velenu jinqed. Hawn wieħed irid ifakkar li fis-Seklu 16 u 17, kien hemm biżże kbir mil-avvenenamenti. Biex tagħqad, il-veleni li kien jintuża dak iż-żmien kien ossidat ta' l-ar seniku, li għalkemm hu velenu qawwi, la għandu riħa u lanqas togħima u jinħall malajr fl-ilma. Għaldaqstant, ix-xogħol ta' dak il-qaddej bil-ġebla tal-Grotta (jew forsi illsien San Pawl) kien isserrħilhom rashom lil-mistednin⁸. Naraw li meta fl-1638 in-Nunzju Appostoliku Rocco Pirri żar Malta, ir-riġal li tagħiż il-Knisja Maltija kien bicca ġebla tal-Grotta ta' San Pawl. Il-Prelat apprezza ħafna dak li tawh il-

Maltin u sejjaħlu "riġal tassew sabieħi u xieraq" u ħadu miegħu Palermo¹⁰. It-Tabib Taljan Gian Battista Porta (1651)¹¹ u l-kittieb Ġermaniż Wolff (1680)¹² it-tnejn iddiċċaraw fil-kitba tagħhom li kontra l-veleni tas-sriep ma kien hemm xejn aqwa mil-ġebla tal-Grotta u Wolff iżid jgħid li l-ahjar mod biex tqotol sriep jew li fghażi velenuzi kien li titfalhom f'ħalqhom fit-trab ta' dil-ġebla, hekk kif dawn ikunu sa jiġdmuk. Il-lum ġrejjef bħal dawn idaħħquk, iżda f'dawk iż-żmenijiet, in-nies kienet tieħu dal-parir bis-serjeta.

Fiż-żmien li Paolo Passionei kien Inkwiżiutur ta' Malta (1743-46), tlett xwieni tal-Papa wasslu f'dil-Ġżira lid-delegat tiegħi Monsinjur Valenti biex jagħti "stucco" lil-Granmastru Emanoel Pinto de Fonseca. Dan kien riġal għamlia ta' kappell simbolu. Bħala radd il-ħajr lit-tlett Kaptani tax-xwieni, Passionei tahom fliskatur mimli ġħajnejn is-sriep, llsna ta' San Pawl u bicciet tal-ġebla tal-Grotta (Terra Melitensis)¹³. Ta' min jgħid li ħafna kienu li jgħidu l-ġebla tal-Grotta kienet ta' fejda kbira kontra l-veleni, għad-deni qawwi, esteriżmu, ġidri, tal-qamar u għan-nisa li fallielhom ix-xaghħar tagħhom, iżda t-tabib Niccolo Lemery, fil-ktieb li hu ġareg fil-1751 fuq il-mediċini ta dak iż-żmien jgħid li din kienet tiswa bħala astringenet¹⁴.

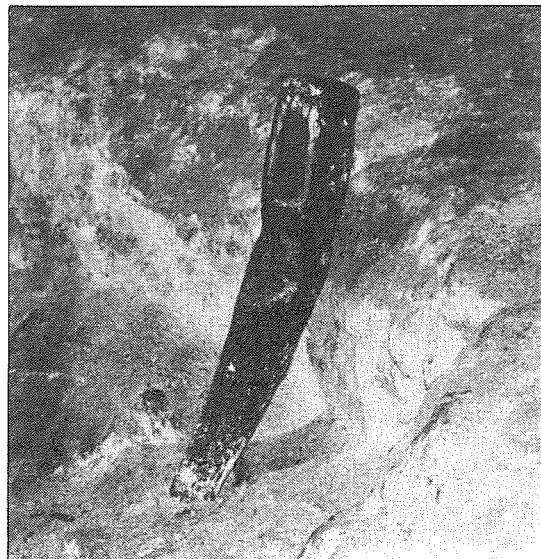
Fl-1761, ir-Re Federiku tad-Danmarka ordna lix-xjenzat naturalista Petrus Forskal u lis-sieħbu Karsten Niebuhr u oħra jnbi biex imorru l-Eğġitu u hemm jistħarġu l-istorja natruali tal-post u fl-istess ħin jivverifikaw certi passaġġi li hemm fil-Bibbia fuqu. Fi triqthom lejn l-Eğġitu dawn daħlu l-Port il-Kbir għal-ħabta tat-13 ta' Gunju 1761. Fis-sitt ijiem li dawn għamlu Malta studjaw xi ħaga mill-istorja naturali tagħiġna u sabu żmien ukoll iżzuru l-Grotta ta' San Pawl¹⁵. Ir-rapport Flora Aegyptiaco-Arabica ta' Forskal (li Niebuhr ġareg fil-1755 wara l-mewt ta' l-awtur) ma jgħidilniex jekk ħadux magħiġi xi bicciet mil-ġebla imma nistgħu naħiġi li ħadu għax din kienet l-użanża ta' dak iż-żmien¹⁶.

Ta' min jinnota li sal-1851 għandna insibu min jitkellem fuq il-preġju tal-ġebla tal-Grotta fil-mard. Dan kien il-Ģiżwita Bibliku Cornelius Van Den Steen (magħiġi ahjar bħala Cornelio a Lapide), li jikteb fuq is-sivi tal-ġebla f'kaži ta' ġidri u deni qawwi¹⁷. Meta naqraw dan, ma rridux ninsew, li dal-Ģiżwita kien ikun dejjem imdawwar bil-Maltin u għaldaqstant kien ferm influwenzat minnhom fuq dawn il-ħwejjieg. F'xi kotba antiki insibu li fil-Grotta kien jinsta-

bu wkoll ħafna ihsna ta' San Pawl (Glossopetra) u ħafna minn dal-fosos imsejha "Għajnejn is-serp". Għalkemm hu minnu li jistgħu jinstabu xi waħdiet minn dawn il-fosos fil-Grotta, mhux minnu li hemm numru kbir minnhom jew mill-ilsna, għax dawn ta' l-ahħar huma rari ferm fil-Qawwi ta' Fuq (Upper Coraline Lime-stone) li fih qedha l-Grotta ta' San Pawl. Bħal ma naraw car mill-ittra li kiteb il-għuġni Amerikan Henry Sanford lil-ommu, minn Palermo fit-28 ta' Novembru 1842 wara li kien żar Malta, dawn kienu qlajja ta' nies bħal-bejjiegħha tal-fossili u ħwejjieg oħra li biex iżidu l-bejh ta' dak li kienu qed ibiegħu, kienu jgħidu li ġabru kolloks mill-Grotta¹⁸.

PREKAWZJONIJIET

Biċċiet tal-ġebel mill-Grotta kienu jitqassmu b'xejn lil min jitlobhom. Magħiġhom kien jingħata wkoll ċertifikat li l-ġebla hi ġenwina. Il-lum iō-ċertifikat ma għadu jinagħta iżda l-biċċiet tal-ġebla jitqgħidu go envelope ċkejken li għandu stampat fuqu l-isem tal-Grotta u x-xbiha ta' l-istatwa li hemm fil-ġħar. Fl-antik, xi wħud kienu sa jirregistraw il-biċċiet tal-ġebel tagħiġi il-Qorti. Dan jirriżulta minn dokument tal-1571 li l-Maġistrat (aktar tard Mħallef) Stephen Borg Cardona kien sabli xi ħamsa u għoxrin sena ilu fl-Arkivju tal-Kastellanija¹⁹. Ara Zammit Maempel, 6 (1977) ⁵.

Il-fies li bih kien jinqata' l-ġebel tal-Grotta.

MANIFESTI, FOLJETTI JEW "HANDBILLS"

Min jieħu l-ġebla barra minn Malta ried ikun persuna fdata u jkollu l-kredenzjali neċċessarji u l-ġebla mfarrka u magħġiġuna tafal kienet tiġi sigillata jew ittimbrata b'sigilli specjal biex turi li hi ġenwiena. Dawn iż-żewġ prekawzjonijiet insibuhom imniżżiżlin f'ċerti foljetti jew Handbills li kienu jiġu stampati Malta, Messina, Palermo, Ruma jew Ferrara. Il-biċċa l-kbira minnhom kienu bit-Taljan u jġibu it-titolu ta' Virtu della Pietra di San Paolo, Lingue ed Occhi di serpe che is cavano dall' Isola de Malta, imma kien hawn ukoll oħrajn miktuba bil-Franciż. Traduzjonijiet bit-Tedesk u bil-Latin instabu stampati ġo kotba antiki iżda foljetti b'dawn il-linġwi għandhom qatt ma nstabu. Ta' min jgħid ukoll li bicca minnhom ma għandhomx data ta' meta ġew stampati, iżda dawk li fihom data insibu li ġew stampati bejn l-1630 u l-1786.

Is-sustanza tagħihom hija kolla l-istess; tagħrif fuq il-ġebla tal-Grotta ta' San Pawl, fuq l-ħlsna ta' San Pawl u fuq l-hekk imsejħha Għajnejn is-Sriep. Il-manifesti jagħtuna l-propritajiet tagħihom, kif l-aħjar li jintużaw, x'prekawzjonijiet irridu nieħdu, u jfakruna li biex ikkolna effett tajjeb minnhom irridu nitolbu l-għajnejna ta' San Pawl u irid ikun hemm fidi qawwija sew f'min qed jamministra d-duwa kif ukoll f'min qed jeħodha. Naqraw ukoll f'dawn il-manifesti li l-ġebla, l-għajnejn u l-ħlsna kienu jintużaw mfarrkin trab u mixruba fl-imbid jew fl-ilma. L-ħlsna kienu ukoll jiddendlu mill-pulżier jew mill-għonq, u li l-għajnejn kienu jistgħu jintibsu bħala fossa ta' ċurkett li tmiss mal-laħam, waqt li l-ġebla kienet tiġi mfarrka, magħġiġuna, magħimula għamlu ta' statwetti, vażetti, xbihat ta' sriep u ħwejjeg oħra, blokki għamlu ta' kotba bi xbihat fuq il-qoxra, boċċi, medalji jew skutelli kollha ittimbrati b'ċerti siġilli speċjalji.

TERRA SIGILLATA MELITENSIS

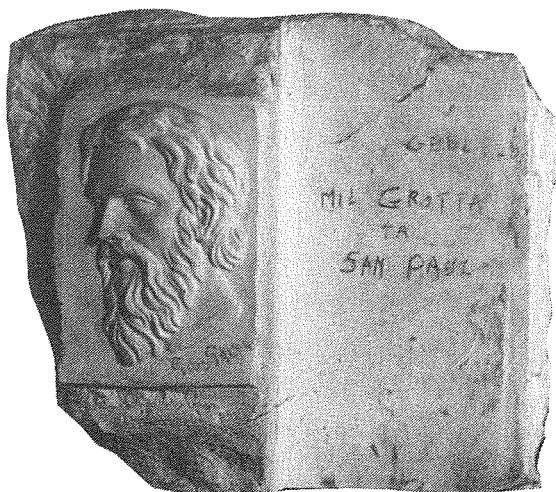
Dil-ġebla mfakkra, magħġiġuna u ttimbrata kienet imsejħha "Terra sigillata" u biex wieħed ikun jaf li ġejja minn Malta kienet tissejjah aħjar Terra Sigillata Melitensis²⁰.

Is-siġilli, li juru li l-ġebla kienet tassew ġejja mill-Grotta kienu bosta, jidher li fil-bidu nett, din ma kienix tiġi mill-blat tal-Grotta iżda minn xi post tafl li ma nafux fejn hu. Insibu biss li fis-Sekli 16, 17 u 18 din kienet użata ferm mill-Medicina u kella tant fama kbira li kienet

tħabbata ma dik ta' Lemnos. Kienu jfarrkuha u iroxxuha bħala duwa fuq il-għieħi jew iħalltuha mal-misturi. Hawn Malta dil-forma bit-tim-bri ftit li xejn kienet tintuża fil-Medicina għax f'Malta kellna il-ġebla stess. Fir-riċċetti tat-tobba tas-17 u tat-18 il-Seklu insibuhha mniżżiżla bħala Lapid Divi Pauli jew Lapid D.P. Ta' min jgħid hawnhekk li fl-isptar ta' Santu Spirtu tar-Rabat kien hemm għal bejħi ukoll l-ħlsna ta' San Pawl (Linguae Domini Pauli) u kont tista tixtrihom sħaħi jew imfarrkin. Dawn ta' l-aħħar kien aktar għoljin.²¹

Il-medalji: Id-daqs tal-medalji li iltqaji magħiġhom ivarja bejn 2cm u 80cm u s-sigilli li rajt fuqhom huma ta' qaddisin fuq naħha waħda (il-wiċċ) u xbiha ta' Granmastru, jew stemma, jew Salib tal-Kavalieri jew si simboli tal-velenu fuq in-naħha ta' wara. Kienu jkollhom ukoll xi skriżżjoni u barra mill-użu tagħiġhom bħala duwa, kienu wkoll idendluhom ma għonq it-tfal biex jaqsmu s-snien bla dbatija u jħarrsuhom mill-aċċessjonijiet.

Skutelli: Fid-dinja kolla baqa biss żewġ skutelli magħmulin mil-ġebla tal-Grotta u ttimbrati: waħda tinstab fil-British Museum, London u l-oħra f'Bologna. Din ta' l-aħħar kont skopprejta u għarraftha jien fl-1967 meta qed neżamina il-fossili fil-"Kollezzjoni Gius". Monti 1733" li hemm fil-Museo Capellini, fl-Istitut tal-Geologija u Paleontologija ta' l-Universita ta' Bologna. Kont iddiskrvejha fil-1975.²² Tlett mitt sena ilu kien hemm oħra f'Mużew fid-Danmarka (Copenhagen) iżda din ma għadieq tidher fil-Kolleżżjoni.²³

Skultra ta' San Pawl, maħduma mill-ġebla tal-Grotta mill-iskultur Rabti Ġużeppi Galea.

Il-Grotta ta' San Pawl bl-erba' lampadari, rigal tal Papa Pawlu VI.

GHELUQ

Barra minn Malta illum l-interess fil-ġebbla tal-Grotta ta' San Pawl naqas, u f'Malta fit minn dawk li jżuru l-Grotta jieħdu il-ġebbla b'devożjoni jew imħabba l-qawwa tagħha kontra l-veleni. Iżda ma naqsux oħrajn bħal Mons. Giuseppi De Piro (li poġġa biċċa ġebbla tal-Grotta fil-'Foundation Stone" tad-Dar Matriċi ta' Sant' Agata, ir-Rabat) u bħas-Sur Żarb tal-Petrolea Limited (li habrek ferm biex biċċa ġebbla tigħiġi mibgħuta fil-knisja ta' San Pawl ta' Varyl Begg Estate, f'Għiblta fejn hemm qassis Malti) li hadmu biex din id-devożjoni lejn il-ġebbla tal-Grotta ma tintesieux. Għal-daqstant ukoll regħlu bdew jitqassmu certifikati fuq il-parcmina lil min jitlobhom. Barra minn dan l-iskultur Rabti Ġużeppi Galea gie nkariġat jonqox xi blokki tal-ġebbla biex jingħataw riġal lil-persuni prominenti li jżuru l-Grotta u meta, f'Mejju ta' dis-sena (1990), l-Papa żar il-Grotta huwa għoġbu jaccetta waħda minn dawn il-blokki minquxa b'wiċċ San Pawl.

Għalhemm il-lum id-devożjoni u t-talb għal-ġebbla tal-Grotta naqset, niftakru dejjem li fil-imghoddin din il-Grotta u l-ġebbla tagħiġha kell-hom fama mill-akbar u storja mill-isbañ.

Referenzi:

- ABELA, G.F. (1647).** Della Descrittione di Malta, isola del Mare Siciliano con le sue antichità ed altre notitie, Libri Quattro, Malta Paola Bonacota.
- CIANTAR, G.A. (1772)** Malta Illustrata, Libro Primo e Secondo, In Malta nella Stamperia di S.A.S., MDCCCLXXII per Giovanni Mallia suo Stampatore (Con licenza dei Superiori)
- ZAMMIT MAEMPEL, G., (1989).** The Folklore of Maltese Fossils, Papers in Mediterranean Social Studies No. 1, Midsea Books Ltd., 29pp., 4pls.
- ZAMMIT MAEMPEL, G. (1979).** "The Indo-Pacific affinity of some Maltese Tertiary Fossils", Centr. Medit. Nat., 1(1):1-12, January 1979.
- ZAMMIT MAEMPEL, G. (1977).** "The Magical properties of rock from St. Paul's Grotto; Malta", Studies in Speleology, 3(1):29-32, August 1977.
- MATTHIOLI, P.A. (1554).** Petri Andreae Matthioli Medici Senensis Commentarii in Libros Sex Pedacii Dioscoridis quam plurimus plantarum & aminalium imaginibus, eodem authore. Venetiis, in officina Erasmiana apud Vincentium Valgrasium. 1554, 797 fol.
- DUSINA, P. Visitatio Apostolica.** NLM Ms.643, pp.54-58.
- HEBERER, M. (1610).** Aegyptiaca servitus, G. Vogelin, Heidelberg, 1610; Kopja anastatica 1967, Akademische Druck - u. Verlagsanstalt Graz, Austria. xlii, 522pp., 21 pls. Heberer jgħid li fid-dafha īdej il-bieb tal-Grotta kien hemm affresk mal-ħajt u jagħi stampa ta' dil-pittura (li l-lum x'aktarx tinsab taħt it-tib-jid) fi pl. 15 quddiem p.436). Il-pittura li jonqos kienetturi lil San Pawl bil-leħja u b'xaru twil u mhäbbel bir-riħ, harstu lejn il-lemi, b'xabla mwaqqfa f'ido l-lemminija u bi ktieb magħluq fix-xellugija, miexi fuq il-haxix taħt sema bi shab oħxon. Quddiem rigħu x-xellugija, hemm xemxa tixghel u taħħha hemm il-klie'm miktub b'ittri irqaq "Levis augeo pondo". Fil-qiegħ ta' l-istampa jidru l-klie'm b'ittri kbar "Vere hic Locus Sancto Est"
- Ara ukoll ZAMMIT MAEMPEL, G. (1975).** "Fossil Sharks' Teeth. A medieval safeguard against poisoning", Melita Historica, 6 (4):291-410*
- PIRRI, R. (1638).** Sicilia Sacra. Palermo. Tom II, Not. VII, p.902*
- PORTA G.B. (1651).** Magiae naturalis, Libri Viginti. Lugduni Batavorum, Libri VIII, "De Midic. Experimentis", Caput IX, "Adversus venena antidota", p. 348*
- WOLFF, J. (1680).** Scrutinium amuletorum medicum. Lipsiae et Janae, p.83*
- PASSIONEI, Mons. P., Memorie lasciate da Mons. Passionei, 1743-46. fol.80r, Archives of the Inquisitor, Cathedral Museum, Mdina, Malta***
- LEMERY, N. (1751).** Dizzionario ovvero Trattato Universale delle Droghe Semplici, Venerzia 374,46 pp.,25 pls.*
- THORKILD, Hansen (1964).** Arabia Felix (=Yemen). The Danish Expedition of 1761-1767. Translated by James and Kathleen Mc Farlane, Collins, St James Place, London. pp.75-76.*
- FORSKAL, P., (1775).** Flora Aegyptiaco-Arabica Post mortem auctoris edidit Carsten Niebuhr, Copenhagen, Muller, 32, cxxviii, 220, 20, xxvi, 164, 16pp.*
- CORNELIO A LAPIDE, (1851).** Commentarii in Sacram Scripturam, Malta vol.X, Cap.28, p.362*
- SANFORD, H.S. (1842).** Ittra lil Henry Shelton Sanford bagħiż l-ommu minn Palermo fit-28 ta' Novembru 1842 Sanford Library, Sanford Papers, Box 2, Folder 11. Ara wkoll WEBER, B.C. "An American in Malta, Melita Historica, 3(3): 73-76, Malta 1962, p.74*
- "Thomaso de Bastiano da Cremona....20 March, 1571",** Magna Curia Castellania, Registrum Actorum Originalium, Ms. Vol.15 (1570-72)
20. Għal tagħrif aktar dettaljal fuq it-Terra Sigillata Melitensis ara ZAMMIT MAEMPEL, G. (1990). "Rock from St. Paul's Grotto in Medicine and Folklore", 47pp., 35 pls. In: AZZOPARDI, Can. J. St. Paul's Grotto, Church and Museum, Progress Press.*
- FARIGIANI, L., (1769).** Taxa recens pretii omnium pharmacorum tam semplicium quam compositum...ad usum Hospitalis...Sancti Spiritus, etc., Stampata minn Nicolo Capece fl-Istamperija tal-Granmastru Emanuel Pinto de Fonseca, Biblioteca Nazzjonali, Valletta, Ms. BR/137, p.34.*
- ZAMMIT MAEMPEL, G. (1975).** "Two Contra-Vale-no Cups made from Terra Sigillata Melitensis", The St. Luke's Hospital Gazette, Malta, December 1975, 10(2): 85-95, 5 figs.
- WORM, O. (1655).** Museum Wormianum Lugduni Batavorum, p.347*